

verheid en soberheid in zich verenigen en een voorbeeldfunctie vervullen. Hij moest matig, rechtvaardig en godzalig leven opdat de leden van de gemeente gedrongen werden – en hier signaleren we een Groningse trek – ‘om van het schepsel tot den Schepper op te klimmen.’⁶⁵ De mens moest worden als de mens Jezus schreef Reilingh in dezelfde aflevering van *De Nieuwe Richting*. God had dat voor ieder mens mogelijk gemaakt, opdat hij Jezus kon naleven en navolgen.⁶⁶ Voordat hij tot deze conclusie kwam had hij zijn uitgangspunten als volgt samengevat: ‘Trapsgewijze ontwikkeling is de wet, waaraan het geestelijk evenals het lichamenlijk leven van een iegelijk mensch is onderworpen’.⁶⁷ Deze evolutionistische opvatting was kenmerkend voor de (conservatief)-liberale kringen van die jaren. We vinden haar terug bij Groningers als Petrus Hofstede de Groot, maar ook bij politici als de bekende Johan Rudolph Thorbecke en diens leerling James Loudon (1824-1900), die o.m. minister van Koloniën (1861-1862), Commissaris des Konings (1862-1871) en van 1871-1875 Gouverneur-Generaal of ‘Onderkoning’ van Nederlands-Indië was.⁶⁸ Dat de redactie van *De Nieuwe Richting* haar mensbeeld in overeenstemming achtte met contemporaine natuurwetenschappelijke opvattingen blijkt uit het volgende interessante citaat van de hand van P.C. van Wijk:

Dr. Hartogh Heys van Zouteveen merkt in de voorrede van zijn vertaling van Darwin's werk op: ‘het geloof aan ‘s mensen trapsgewijze ontwikkeling in het verledene geeft ons waarborgen voor ‘s mensen onbegrensde volmaaktheid in de toekomst’. Door het zogenaaamde Darwinisme wordt dan ook volstrekt niet die verheven beschouwing aangaande het wezen des mensen, die wij zijn toegedaan, buiten gesloten. Hoe onontwikkeld toch het menselijk geslacht aanvankelijk geweest zij, toch is het geschapen met den aanleg tot een eindelooze ontwikkeling en volmaking. Welnu, dat bedoelen wij ook; en zeker in hooger zin dan de auteur van Genesis 1, als wij als ons gevoelen uitspreken, dat de mensch gescha-

pen is naar het beeld van God.⁶⁹

Aan het in de voorgaande bladzijden geschetste programma wordt wel duidelijk dat we in Krans en tijdschrift doorgaans te maken hebben met predikanten die behoorden tot de moderne richting. Desalniettemin is er af en toe sprake van een Groningse toets, een Evangelische inslag wellicht, die het beeld van een homogene moderne theologie doorbreekt.

Kijken we naar de leer aangaande God, Jezus en de mens die in *De Nieuwe Richting* wordt ontwikkeld dan valt o.m. het volgende op te merken: God is de blijvende, in de wereld inwonende, zelfbewuste en levende oorzaak van alles. Hij is in de wereld (pantheïsme) en de wereld is in Hem (panentheïsme). In Hem, door Hem en tot Hem zijn alle dingen gedetermineerd.⁷⁰ Met deze God zoekt de moderne mens een heilige en verborgen omgang, ‘die gevonden wordt op den weg van deugd en strijd tegen het kwaad’.⁷¹ Aan het einde van zijn zoektocht vindt de mens dan zijn bestemming, d.w.z. het werkelijke geluk, waarbij God in allen alles wezen zal.⁷² Jezus wordt ons voorgesteld als de ideale mens in wie de goddelijke aanleg volmaakt tot ontplooiing is gekomen. Hij is van goddelijke grootheid,⁷³ zoon van God, maar zelf géén God. Hij is niet tegelijk God en mens zoals de orthodoxie beweerde. Hij is ook niet de God-mens van de Groningers. Reilingh, aan wie wij het bovenstaande ontleen karakteriseerde Jezus kort en goed als ‘de goddelijke mensch.’ Dit lijkt natuurlijk het modernisme ‘pur sang’ waarvan reeds eerder sprake was. Als culminatiepunt van deze overtuiging volgt hier Carpentier Altings moderne geloofsbelijdenis uit 1871. Wij verdiepen ons vervolgens in de eventuele ‘Groninger’ aspecten van dit alles.

Ik geloof van ganscher harte dat wij allen, zelfs de geringste onder ons, een persoonlijke, verheven bestemming hebben; ik geloof dat wij meer zijn dan onbewuste deeltjes van een ontzachelijk groot geheel, zelve voorwerpen van de persoonlijke liefde der Almacht. Ik geloof, dat wij allen een roeping te vervullen